

2896. XIV, 6-22 — Instrução pela qual se ordenou qual o modo de proceder na causa do conhecimento da bastardia de D. Martinho de Portugal, arcebispo do Funchal. 1530. — *Papel. Mau estado. Cópia junta.*

Ista est informatio et modus secundum quam et quem in regno Portugaliae erit procedendum et debet procedi ad executionem literarum apostolicarum sive brevis in lite et carta illegitimatatis reverendi patris domni Martini a Portugalia archiepiscopi Funchalensis.

Et primo serenissimus rex habet constituere quem magestati suae placuerit suum regium et sui regni Portugaliae procuratorem fiscalem in amplissima forma citra tamen revocationem quorumunque procuratorum per suam magestatem hactenus constitutorum ad cartas et presertim

ad prosequendum et effectuum effectuique demandandum litteras sive breve praedictum coram reverendis patribus divinis Lamecensis Sancti Jacobi ac insulae Sancti Thomae episcopis in regno praedicto comemorantibus seu temporum altero vel cuilibet et oportet quod desuper fiat et apareat publicum instrumentum quod postea in processu de verbo ad verbum inseretur et inseri debebit.

Facta ista constitutione ut praefertur idem procurator habebit et debet comparere et compareat coram illo ex episcopis praedictis coram quo prelibata regia magestas mandaverit sive voverit procedi et coram ipso et notario et testibus asserendo se procuratorem fiscalem regium et regni praedicti exhibebit et producet ipsas litteras sive breve faciendo instantiam et petendo ab ipso apperiri breve et quod debeat acceptare et acceptet commissionem apostolicam sibi directam vigore earumdem litterarum sive brevis velitque procedere ad illarum executionem juxta et secundum tenorem et datam sibi formam in litteris praedictis et illarum vigore.

Tunc ipse dominus episcopus et iudex primo et ante omnia cum debita reverentia receptis litteris sive brevi praedicto et positis super caput acceptando dictam commissionem apostolicam et illius executionem offerendo juxta sibi traditam et directam formam praedictam sibi et ad hanc cartam constituet et eliget notarium actuarium ad notandum et describendum omnia acta processus coram ipso desuper inter ipsum procuratorem fiscalem et domnum Martinum et omnes alios in brevi sive delegatione apostolica contentos habendi et fiendi et cursorem sive nuntium vel bajulum pro citationibus mandatisque et aliis jussionibus judicialibus et extra judicialibus exequendis et huic cursori nuntio vel bajulo deferret ipseque cursor nuntius sive bajulus prestabit juramentum de fideliter exercendo et gerendo legaliter sibi commissum officium hujusmodi et insuper idem iudex constituet et designabit locum et forum iudicii et ubi et in quo et qua seu quibus die vel diebus horaque et horis ipse erit sessurus et sedebit in loco iudicii pro tribunali ad iura reddendi et coram ipso erit processurus processusque habendus et fiendus.

Et postea breve praedictum apperiat et illo apperto illud dabit notario causae electo ut praefertur et tunc dictus procurator fiscalis ibidem actualiter faciendo fidem de mandato et procuracione sua illud producet et exhibebit illoque exhibito instabit et petet sibi decerni et concedi citationem cum inhibitione contra prefatum domnum Martinum cum insertionem ejusdem brevis de verbo ad verbum cum appositione convenientis et competentis termini ad comparendi coram ipso et loco et foro per ipsum ut perferitur designato infra certum tempus conveniens et quod debeat comparere cum omnibus iuribus suis hanc cartam facientibus prout idem iudex dictam citationem modo praedicto et ut praefertur decernet et concedet.

De omnibus supradictis et omnia supradicta fient acta publica et in actis publicis reducentur et super omnia ponentur ad longum et inserentur

omnia supradicta et presertim procuratorium et mandatum procurationis et citatio hujusmodi.

Dictus nuncius cum dicta citatione in manibus accedet ad prefactum domnum Martinum personaliter et faciae ad faciam exequetur et intimabit sibi dictam citationem et illius executionem faciet et super omnia et hoc non omittatur dabit et dimittet sibi copiam dictae citationis cum brevi inserto.

Deinde et successive idem nuncius referet notario actuario executionem praedictam per ipsum ut prefertur factam et notarius actuarius nullatenus omittet ponere sed omnino ponet in actis ne sciat nulitas ex defectu citationis.

Advenientibus postea die et termino et hora data sive dato idem procurator fiscalis in eodem loco iudicii habebit et debet comparere et repetere citationem et illius factam executionem praedictas prout sunt in actis et accusabit contumaciam partis adversae sive comparuerit sive non refert quam accusationem hujusmodi sed si esset praesens ipsa pars advertat facere quod notarius scribat de illius presentia.

Sed maxime advertendum est circa comparationem et personam quae ex adverso comparebit ut sit legitima quia non creditur quod Martinus personaliter seu per suum procuratorem comparebit debet enim dictus procurator fiscalis semper procurare et protestari quod pro parte domni Martini non audiatur nec admittatur aliquis nec sibi communicentur vel dentur acta nec copiae nisi docto de sufficienti facto mandato et procuracione.

Et omnino bene aperiuntur oculi et videatur quod mandatum prefati domni Martini quod producet per procuratorem sit bonum et sufficiens ne fieret nulitas ex defectu mandati et omnino istud tale mandatum debet registrari et inseri registreturque et inseratur in processu de verbo ad verbum et similiter mandatum regis.

Et hic est advertendum quod aut persona dicti Martini erit in loco eo modo quod nuntius possit ipsum apprehendere et forsitan ipse dictus Martinus velet comparere personaliter vel suus procurator pariformiter personaliter erit citandus et debet citari ad omne et singulos actus et hoc esset tutius.

Verum si resideret vel moraretur in loco non comodo ad citandum vel nolet constituere vel non constitueret procuratorem qui haberet vel posset citari tunc oportet quod procurator fiscalis petat et obtineat decerni citationem et faciat ipsum citari ad eligendum et videndum eligi locum ubi et in quo ad omnes et singulos actus usque ad difinitivam sententiam inclusive debeat citari et hic non est necessario aliqua alia ulterior insertio brevis similiter ad certam et prefixam diem et horam et si non comparuerit veniente die et termino citationis in contumaciam si vero personaliter vel per suum procuratorem suus procurator compareret designetur et statuetur locus exequendi citationem ut prefertur.

Sed advertatur quod cursor referat notario et notarius ponat in actis omnes executiones citationum sive contra domnum Martinum sive suum procuratorem sive in loco designato ubi debeat fieri et exequi citatio.

Ista sunt dicta ad effectum ordinandi et disponendi processum super introitum ad litem et ad fundandum litis ingressum.

Nunc quoad ulteriorem processum quia ut in textu brevis habetur carta est facta summaria hic non est necessaria litis contestatio et primus actus iudiciarius habet naturam vim et effectum litis contestationis.

Ideo primus terminus debet et debet esse quod citetur et habebit citari dictum adversarium ut supra dictum est ad dicendam contra commissionem citationem et illius executionem tam factam ad certum diem et certam horam prout destinavit iudex nec est in ista et aliis subsequentibus fiendis citationibus necessaria ulterior insertio brevis.

Adveniente postea die et hora citationis pro parte procuratoris fiscalis judicialiter accusabitur contumacia.

Est nunc advertendum quod pro parte domni Martini dabuntur exceptiones vel non idem aut recusabitur suspectus iudex vel non si iudex suspectus recusaretur melius est quod ipse se exoneret de ista carta et illam vel illas remittat ad collegam vel collegas forsitan non suspectum vel non suspectos quia si intraretur ad electionem arbitratorum juris qui haberent iudicare de causis suspicionum cum in similibus periculosum esset quod non fieret aliqua nullitas et nihilominus minus prolongaretur pro longa et protraheretur materia et negotium quod est evitandum.

Si evenerit casus remissionis ad alium iudicem propter suspensionem allegatam huiusmodi tunc iudex ad quem comparente procuratorem fiscali et ipso instanti habebit reasumere et reasumet cartam coram collega suo remittente et insuper ad instantiam ejusdem procuratoris intimabit et intimari faciat et citari faciet domino Martino adversario remissionem et transumptionem huiusmodi per publicum instrumentum et nihilominus in eadem intimatione adjunget et ponet et citationem et certam diem et horam cum designatione suae habitationis vel alterius loci quem elegerit vel habuerit pro loco juridico ad videndum mandari procedi ad ulteriora et ad videndum praefigi terminum utrique parti ad articulandum et ponendum articulate et poni videndum ac etiam ad probandum et deducendum ac producendum probatumque et deductum et productum habendum quidquid probare deducere et producere voluerit per omne genus probationis productionis et deductionis quae termino adveniente idem procurator fiscalis sive in contumacia sive parte praesente obtinebit et faciet praefigi terminum huiusmodi in die ante terminum et termino statuti et praefigi ad articulandum ut praefertur dictus procurator fiscalis producet articulos de jure partis suae subsequentis tenoris utque tenor vero articulorum fieri et concepiti potest ut sequitur.

Pro verificatione narratorum pro parte procuratoris fiscalis regni Portugaliae in litteris apostolicis delegationis vestrae procurator

praedictus non per modum solemnis libelli etc^a sed talis qualis petitionis et simplicis facti narrationis etc^a dat facit et exhibet positiones et articulos infrascriptos quibus singulariter singulis petit per domnum Martinum a Portugalia adversarium ejus medio juramento ac per verbum credit vel non credit clare sufficienti et aperte responderi non astringens se nec partem suam praefatam ad onus superfluae probationis.

In primis quidem procurator praedictus ponit et dicit quod dictus domnum Martinus dudum ante tempus et tempore suae conceptionis quam nativitatis et signanter postquam annos discriptionis attingit et tam inventae bonae memoriae Alfonso episcopo Elborensi quem post ejus obitum et aetate successive procedente fuit et erat illegitimus et ab omnibus etiam secum conversantibus et etiam postquam vir auctorizatus fuit etiam in aula regia regis istius regni pro tempore existentis etiam donec et quousque ad felicitis recordationis Clementem Papam septimum orator regius destinatus et missus fuit etiam in aula pontificia et ubique in Romana Curia se habuit tenuit tractavit et reputavit pro illegitimo et de praedicto episcopo et certa muliere forsitan soluta concepto et nato et ab aliis omnibus pro tali et ut talis nominatus tractatus et reputatus fuit nominabaturque tractabatur et reputabatur palam et publice et sic fuit et est verum.

Item. Quod dictus domnus Martinus de et super sua illegitimitate hujusmodi et quod illius defectu non obstante ad quatuor Ordines Minores clericatumque et clericalem promoveri et institui et quaecumque obtinere posset successivis temporibus impetravit habuitque et illarum vigore diversa beneficia ecclesiastica et super aliorum beneficiorum ecclesiasticorum fructibus pensiones annuas habuit et obtinuit et pro sic dispensato et talibus dispensationibus procedentibus ad dicta beneficia obtinenda habilis et idoneus dispensative pari formiter habitus tentus nominatus tractatus et reputatus prout habebatur tenebatur nominabatur tractabatur et reputabatur palam et publice et si fuit et est verum.

Item. Quod in casu seu et eventum in quem seu quos constaret eundem Martinum se tractasse et asservisse legitimum et quod ante suam conceptionem et promotionem dilecti episcopi Elborensis ad sacros et presbiteratus Ordines et ecclesiae praedictae et illius consecrationem ipse episcopus cum Briolangia de Freitas muliere Elborensis soluta clam perniciosum matrimonium contraxerat seu contraxerant et quod in tali pernicioso matrimonio conceptus et natus fuerat legitimus et de legitimo matrimonio procreatus procurator predictus ponit et dicit quod praedicta sic tractata et asserta nimis subtiliter excogitateque et calide confixit et quod praedicta omnia et singula fuerunt et sunt ut praefertur excogitata et calide conficta et pro subtiliter excogitatis et calide confictis et simulatis palam et publice communiterque et universaliter habitis tentis nominatis tractatis et reputatis prout etiam vulgariter et communiter habentur

nominantur tractantur et reputantur palam et publice et sic fuit et est verum publicum notorium et manifestum.

Item. Quod etiam in casum et eventum in quem seu quos constaret prout pro veritate nunquam ut creditur constare poterit quod inter dictum Alfonsum episcopum et perfatam Briolangiam etiam antequam dictus episcopus foret vel esset ad sacerdotium et episcopatum promotus assertum matrimonium clandestinum fuisse contractum procurator praedictus ponit et ducit quod non eo magis ipse dominus Martinus fuit erat et est legitimus usque quod etiam fuit erat et est illigitimus palam et publice et sic fuit et est verum.

Et pro verificatione et demonstratione dictorum in proximo precedenti articulo procurator praedictus ponit et dicit quod dictus Alfonsus episcopus anno mense seu veriori tempore per testes desuper examinandos specificando fuit ad ecclesiam Elborensis tunc pastoris solatio destitutam promotus et regiminis et administrationis ecclesiae praedictae tunc immediate assequutus et postea consecratus et pro tali et talis habitus tentus reputatus nominatus et tractatus palam et publice et sic fuit et est verum.

Item. Quod postea multis annis elapsis et post plures annos post promotionem assumptionem et consecrationem ac episcopalis dignitatis intrusionem praedictam ut praefertur dictus dominus Martinus conceptus procreatus et genitus fuit et in lucem venit filius dictorum dominorum Alfonsi episcopi et Briolangiae prout testes qui super praesentibus examinabuntur explicabunt et multum bene sciverunt et sciunt et pro tali ut praefertur tunc nato illigitimo habitus tentus nominatus et reputatus palam et publice et sic fuit et est verum.

Item. Quod in toto isto regno Portugaliae et praesertim in loco originis ipsius domni Martini et in tota vicinia suae habitationis et denique apud omnes et singulos ipsum cognoscentes et alios quoscunque universaliter et communiter et praesertim procures et magnos regni praedicti et quoscunque aulae regiae aulicos regis dicti regni fuit semper et est publica vox et fama certa et indubitata scientia opinio reputatio extimatio ac vulgare et universale dictum quod talis sua pertensa ligitimatus fuit erat et est ut praefertur falsa et ab omni veritate aliena simulataque ac simulate et calide conficta ad perniciosos effectus sibi proficuos et excogitatos et ambitione plenos sicque communiter et vulgariter famatur dicitur tenetur arbitratu et reputatur palam et publice et sic fuit et est verum.

Item. Quod in casum et eventum in quem seu quos constet seu apparet ipsum dominum Martinum contra quosdam Lodovicum Mendes Correa et Simonem etiam Correa laicos Elborensis seu alterius civitatis aut diaecesi in partibus a certo pernicioso delegato apostolico certo modo impetrat in sui favorem det et super tali perniciosa illegitimitate extorsisse seu reportasse ibidemque de tali pernicioso matrimonio inter suos perniciosos parentes contracto deduxisse et probasse procurator praedictus

ponit et dicit primo quod inter ipsum domnum Martinum et praefactos Lodovicum et Simonem det et super hoc et quod sic fieret et ageretur et quod ipsi Lodovicus et Simon iudicium paterentur et non se deffenderent et minus a perniciosa sententia in sui favorem proferenda et promulganda appellarent conventum fuit et quod vigore et in vim sic conventorum colusive talis perniciosus processus desuper habitus et factus et a certa sententia desuper lata fuit prout in pernicioso processu habito et facto hujusmodi et a certa sententia desuper per iudicem qui super praesentibus examinabuntur specifandi lata et de quibus omnibus assertus notarius qui per testes super praesentibus examinabuntur specificabitur et nominabatur habitus fuit quam et quem et contenta in eisdem procurator praedictus impugnative tamen et non alius alter nec alio modo hic dat propositionibus et articulis suis quatenus tamen pro se et dicta parte sua et contra partem adversam faciant et facere possint vel videantur et non alius alter nec alio modo.

Item. Quod similiter perniciosi testes de et super tali perniciosa legitimitate ipsius domni Martini et asserto matrimonio inter dictos suos parentes a certo tempore habili ut dicitur contracto ut dicitur inducti per testes qui super praesentibus examinabuntur specificandi et exprimendi ac nominandi fuerant erant et sunt subordinati suppositi submissi et instructi et informati et suasionibus pollicitationibus promissionibusque et muneribus inducti et corrupti et falsa deposuerunt et dixerunt palam et publice et sic fuit et est verum.

Item. Quod in toto dicto regno et apud omnes et singulos maxime de praemissis omnibus et singulis informatos fuit erat et est publica vox et fama comuneeque et vulgare et indifferens indicium arbitrium opinio existimatio et reputatio sermo et dictum quod inter Ludovicum et Simonem praedictos ex una et praefatum domnum Martinum ex alia in tali perniciosa causa et illius meritis fuit collusio et intelligentia et quod in vim talis collusionis et intelligentiae dictae Ludovicus et Simon voluntarie passifuerunt et tollerati tale perniciosum iudicium processum et assertam sententiam quodque minime voluerunt appellare nec appellarunt ut in rem transiret iudicatam sicque communiter et universaliter dictum famatum tentum tractatum et reputatum prout habetur dicitur famatur et reputatur palam et publice et sic fuit et est verum publicum notorium et manifestum.

Item. Quod similiter in toto dicto regno et apud omnes et singulos maxime de praemissis omnibus et singulis infamatus fuit et est publica vox et fama communeque et universale et indifferens iudicium arbitrium opinio existimatio et reputatio sermo et dictum quod testes per testes qui super praesentibus examinabuntur specificandos et nominandi fuerant erant et sunt subordinati suppositi submissi instructi et informati et suasionibus sollicitationibus promissionibus et muneribus inducti et corrupti sicque communiter et universaliter dictum famatum tentum

tractatum et reputatum prout habetur dicitur famatur et reputatur palam et publice et sic fuit et est verum.

Item. Quod similiter in toto dicto regno et apud omnes et singulos maxime de pernicioſa ſententia notitiam habentes et informatus fuit et eſt publica vox et fama communeque et univerſale et indifferens iudicium quod dicta ſententia fuit erat et eſt per talem aſſertum delegatum corruptum et corrupte et per ſordes injuſte et indebite ut dicitur lata et promulgata ſicque et univerſaliter dictum famatum tentum et reputatum dicitur famatur et reputatur palam et publice et ſic fuit et eſt publicum notorium et manifeſtum.

Item. Quod ſimiliter vulgari et communi omni iudicio credulitate opinione et exiſtimatione ſi iſte et talis pernicioſus modus aſſerte illegitimitatis et ſuper aſſerta legitimitate inducenda et introniſanda in iſto regno induceretur et admitteretur et tolleraretur eſſet nimis periculoſum et pernicioſum et niſi abſcinderetur huiusmodi planta nedum malos ſed peſſimos fines et effectus poſſet parere et inducere exinde que ſcandala et pejora et forſan lites tumultus diſſentiones ſanguinolentiae et homicidia procederent et cauſarentur.

Item. Quod ulterius ſimiliter omni iudicio credulitate opinione et exiſtimatione illi qui publice tales illegitimos noverunt et poſtea illos ſubito viderunt et viderint legitimatos ſeu legitimos inde riſus et oblocutiones vadunt fuitque et eſt pernicioſum exemptum et ſcandalum et autoritatis apoſtolicae ſedis vilipendium.

Item. Quod praemiſſa omnia et ſingula fuerunt et ſunt vera ac de iſſis fuit et eſt publica vox et fama.

Eſt advertendum nunc quod eſſet bene et in propoſito quinimo neceſſarium reperire et habere aliquas diſpenſationes vel ex diſpenſationibus dicti domni Martini in quibus feciſſet et obtinuſſet ſecum diſpenſari ſuper illegitimitate huiusmodi et illas producere.

Postea procurator ſcalis debet facere citari dictum domnum Martinum vel ſuum procuratorem prout ſupra dictum eſt ad dicendum contra articulos factos et actos ut praefertur et ut ſupra habentur et videndum illos admitti et deſuper induci et jurare teſtes et committi notario receptionem iuramentorum teſtium ſuper dictis articulis et tota eam ad certam diem et horam et dandum interrogatoria infra illam et aliam diem ſequentem et die ac termino huiusmodi advenientibus vel praefente vel abſente ... parte adverſa in contumaciam obtinebit et faciet admitti articulos et deſuper inducet teſtes.

Per neceſſarium et ultra utile eſt ſi poſſet fieri quod ſupradicti Simon et Ludovicus inducerentur in teſtes et examinarentur dico hoc quia perſuppono quod iſi pro veritate haberent deponere et teſtificari quod ſupra dictum eſt in articulis de colluſionibus et pactione.

Non minus eſſet neceſſarium et utile omni conatu intelligere et reperire qui fuerunt iudex et teſtes ac notarius in proceſſu in partibus ut ſupra dictum eſt habito et facto et bene advertendum quod ſi prout

pro veritate supponitur et subornatio testium et alia articulata omnino examinentur quando minus obmittantur sua testimonia et inducantur testes quo meliores pro probandis dictis articulis potuerint reperiri.

Attendatur tamen quod pendente termino praedicto ad dandum interrogatoria illis duobus diebus non potest nec debet procedi ad examen testium verum illis elapsis examinentur sine difficultate et etiam attendatur quod semper quando inducerentur novi testes et nova jura semper est citandum ut supra ad dicendum contra et videndum jurare pro die et hora certa et dandum interrogatoria per illam et sequentes dies ut supra.

Item. Advertatur quod debet specificari et exprimi et hora et locus ubi et in quo et in qua debuerint jurare testes quorum juramenta ipsi notario fuerunt commissa et hora statuta et praefixa in loco destinato ibi notarius ad recipiendum juramenta nec praecedatur ad examen nisi lapsis duobus diebus postquam juraverunt ut supra dictum est.

Si producerentur dispensationes praedictae tunc etiam esset necesse citare partem ad dicendum contra etsi non essent sigillata sigillo Romanae Curiae opporteret illos recognosci pro autenticis et publicis circa quam advertentiam suppleat procurator fiscalis sive agentes pro eo.

*Expedi*t etiam citare eundem Martinum ad audiendum et videndum sibi praefigi terminum ad producendum quaecunque jura sua quae producere voluerit ad certam diem et dicta die si non produxerit accusare contumaciam etsi produceret erunt partes dicti procuratoris fiscalis facere et dare exceptiones vel non prout videbitur quia ista remittuntur suo arbitrio.

Quibus enpletis omnia redigantur in volumen unius processus et dabuntur domino judici ut procedat ad sententiam circa quam dominus Martinus vel suus procurator erit citandis ad videndum deferri juramentum in supplementum probationis concludendum et audiendum sententiam ad certam diem et horam et illa die et hora antequam ad illius probationem procedatur in termino preciso comparante procuratore obtinebit sibi deferri juramentum in supplementum probationem ac concludi et pronuntiari.

Non potest aliquid dici de agendis et circa agenda pro parte domni Martini quia ipse et sui agentes se suoque modo gubernabunt et a nobis ignorat ideo oportet quod sufficientia et distinctio praefati procuratoris fiscalis et aliorum juris peritorum regionum suppleat.

Super omnia tamen advertatur quanto magis potest verificare collusionem inter ipsum dominum Martinum Ludovicum et Simonem praedictos etsi fieri posset quia hoc esset maximae importantiae etiam iudicis et inclusive etiam esset si probaretur quod prece vel pretio domni Martini ista materia sic processisset tam respectu ipsius Ludovici et Simonis quam ipsius iudicis.

Quod autem melius et magis olim est subornatio corruptela et falsitas testium.

Caetera etiam suppleant praefati dominus procurator fiscalis et alii periti ⁽¹⁾.

(A. E.)